

УДК 930.2:004

О. Я. ГАРАНІН*

ВПЛИВ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА УТВОРЕННЯ НОВИХ ФОРМ АРХІВНИХ ДЖЕРЕЛ

Проаналізовано особливості формування нових форм джерел в умовах впровадження інформаційних технологій.

Ключові слова: електронний документ; архівна справа; інформаційні технології; джерела; веб-сайт; Інтернет.

Розвиток інформаційних технологій наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. сприяв виникненню нових способів документування інформації за допомогою сучасних технічних пристроїв, що отримали поширення у всіх напрямках діяльності людства. Не є винятком і архівна справа, адже в процесі роботи з документами (формування, облік, збереження, використання тощо) застосовуються сучасні технологічні надбання. Удосконалення технологій, пов'язаних із процесами документування інформації та її обміну, є індустріальною константою. Отже, це призводить до виникнення нових форм джерел інформації – документів в електронній (цифровій) формі: службових електронних документів, документів особового походження з електронними носіями інформації, оцифрованих копій документів, цифрових аудіовізуальних документів, веб-сайтів, баз даних, які потенційно є джерелами формування Національного архівного фонду (далі – НАФ) і які, відповідно до Ст.Ст. 4–6. Закону України “Про Національний архівний фонд та архівні установи” (1993, № 3815-ХІІ), повинні бути збережені та внесені до НАФ України на підставі експертизи їх цінності.

В Україні процес зберігання цифрової спадщини було розпочато прийняттям низки нормативно-правових документів, а саме: Закону України “Про електронні документи та електронний документообіг” (2003 р., № 851-ІV), Закону України “Про електронний цифровий підпис” (2003 р., № 852-ІV), “Порядку зберігання електронних документів в архівних установах” (наказ Державного комітету архівів України, 2005 р., № 49, зареєстровано у Міністерстві юстиції України в 2005 р., № 627/10907), Закону України “Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки” (2007 р., № 537-V). Законотворчий процес у цій царині триває. Він відбувається з урахуванням вітчизняних архівознавчих традицій та сучасних світових інформаційних технологій¹.

* *Гаранін Олександр Якович* – кандидат історичних наук, директор Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства.

Слід зазначити, що документи в електронній формі мають таку ж саму цифрову природу, як і документи, отримані за результатом оцифрування традиційних документів. Терміном “цифровий” в архівній практиці, зазвичай, позначають документи, отримані за будь-якою технологією ретроспективної конверсії документів. Проте нині існують різні технології оцифрування традиційних документів, частина з яких може не мати традиційного застосування у вигляді сканування або фотографування документів із паперовими носіями інформації. А деякі технологічні рішення взагалі можуть вважатися унікальними. Зокрема, технологія оцифрування одного з найбільших у світі зібрань фонографічних записів єврейського музичного фольклору, що зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, була здійснена при використанні воскових фоноциліндрів Едісона. Зазначена технологія розроблена ще у 1998 р. Інститутом проблем реєстрації інформації (ІПРІ) НАН України²: “Протягом трьох місяців, без додаткового фінансування, виключно “із любові до мистецтва”, співробітники застосували абсолютно унікальну методику перезапису”³. Однак, наскільки б не відрізнялись технології оцифрування документів, нині результатом майже всіх таких технологій є комп’ютерний файл, що містить певний цифровий (двійковий) код, в якому будь-яка аналогова інформація за результатом її оцифрування перетворюється у цифрову.

В архівній справі оцифрування традиційних документів знайшло застосування переважно для створення фондів користування архівними документами, у тому числі для надання віддаленого доступу до них, наприклад, за допомогою мережі Інтернет або за допомогою он-лайн виставок. Подібні рішення вже частково реалізовано в українських архівах⁴. Як зазначає російська дослідниця О. Олімпієва, нині можна говорити про те, що електронні публікації історичних джерел на сьогодні є не лише однією із важливих складових сучасної історичної науки, але й одним із важливих елементів розвитку усього світового культурного простору⁵.

Проте архівна справа не єдина галузь застосування технологій оцифрування документів. Ця технологія широко застосовується, наприклад, у бібліотечній справі. Також оцифрування (сканування) службових паперових документів нині широко застосовується у діловодстві для його автоматизації, у тому числі на підприємствах, установах та організаціях, де впроваджено роботу з електронними документами (з використанням електронного цифрового підпису), але відсутні засоби обміну такими документами з іншими установами. Обмін документами між такими установами ведеться у традиційних формах, а для додавання вхідних паперових документів в інформаційну систему, зокрема систему електронного документообігу (далі – СЕД), їх сканують,

а почасти – розпізнають – створюють електронну копію, яку можливо редагувати.

На відміну від цифрових документів, “документами в електронній формі” називають документи, що були створені за допомогою технічних засобів, наприклад, комп’ютерної техніки. Виняток становлять аудіовізуальні документи, що створюються за допомогою цифрових фотоапаратів та відеокамер. Традиційно, за назвою цих пристроїв, такі документи називають “цифровими”. Однак зазначені пристрої отримали подібну назву невипадково. Незважаючи на те, що вони створюють аудіовізуальні документи, цей процес відбувається за технологіями оцифрування аналогової інформації. Тільки замість перетворення інформації, зафіксованої в документах, відбувається оцифрування аналогової інформації безпосередньо отриманою через оптичну систему цих пристроїв. Таким чином, цілком логічно називати нові джерела “електронними” або “цифровими” подібно електронним (цифровим) документам, підкреслюючи певною назвою технологію створення документа.

Слід зауважити: нині поряд із документами, що створені або за технологією оцифрування, або в електронній формі, створюються документи в електронній формі, до яких додаються (вставляються) цифрові документи – “електронно-цифрові”. Зазвичай у текстовий документ в електронній формі додаються цифрові аудіовізуальні документи. Найбільш поширена така технологія у справі створення документів для їх використання у комп’ютерних мережах, зокрема в Інтернет.

Збільшенню нових джерел, що утворюються за визначеними вище технологіями, сприяє проникнення у всі сфери життєдіяльності суспільства та діяльності нових технологій у формі нових доступних пристроїв та програмного забезпечення. Особлива увага приділяється мережевим технологіям, що забезпечують фізичну основу для здійснення швидкого обміну інформацією, практично на будь-якій відстані. Саме це впливає на розвиток суспільства, зміну відносин між людьми, їх діяльності, спілкування тощо. Тому зазначене має бути предметом дослідження спеціальних історичних дисциплін, і в першу чергу – джерелознавства. Також до особливостей нових джерел інформації, що повинна стати предметом дослідження джерелознавців, слід віднести можливість швидкого поширення документної інформації та відсутність різниці між примірниками документів в електронній формі. Так у Ст. 7 Закону України “Про електронні документи та електронний документообіг” зазначено, що “У разі надсилання електронного документа кільком адресатам або його зберігання на кількох електронних носіях інформації кожний з електронних примірників вважається оригіналом електронного документа”⁶. Тобто будь-яка фізична копія такого документа може вважатися його оригіналом. Тут слід наголосити на різниці між копією

електронною документа, що “засвідчується у порядку, встановленому законом”, та “фізичною його копією”⁷, котра створюється або шляхом копіювання файлів, що складають електронний документ, або створення копії носія інформації з інформацією електронного документа.

Уважаємо за потрібне звернути увагу на механізм спрощення внесення змін до документів в електронній формі. З одного боку, це дозволяє зменшити час підготовки документів, особливо, коли над створенням одного документа працює група спеціалістів, а з іншого, – забезпечує можливість створення та розповсюдження редактованих версій оригіналу. Це є головною причиною створення в мережі Інтернет множини джерел, що містять несправжню інформацію, яка видається за справжню. Фактично такі джерела можуть бути спрямовані як засіб впливу на непідготовленого користувача з метою нав’язування йому певної інформації.

Джерел, доступ до яких надається через мережу Інтернет, стає все більше. Це зумовлено двома основними чинниками: поширенням інфраструктури мережі Інтернет, що дозволяє отримати дешеве або безкоштовне підключення до неї, практично, з будь-якого місця перебування її користувачів (покриття мережі постійно збільшується); доступністю безкоштовних та багатофункціональних програмних Інтернет-засобів для різноманітного доступу обміну інформацією; однак головним чинником слід визнати можливість швидкого поширення інформації серед великої аудиторії читачів (слухачів, спостерігачів) з усього світу. До найбільш популярних серед них нині належать засоби, що будуються на таких службах Інтернету, як WWW (всесвітнє павутиння), електронна пошта (e-mail), служба миттєвого обміну сповіщеннями (icq, Skype тощо), електронні форуми, блоги та щоденники (Facebook, Twiter, В-контакте тощо).

Найважливіше питання, на яке ще доведеться відповісти документознавцям та архівістам: “А є серед зазначених Інтернет-джерел ті, що містять документну інформацію?” Зауважимо, що дослідження джерел в Інтернеті все частіше зустрічається у фахових виданнях⁸ та є темами для обговорення на конференціях⁹ та семінарах: “В останні роки постає питання щодо типології історичної інформації, що зберігається в Інтернет”¹⁰. Фахівці найчастіше звертають свою увагу на нову форму електронно-цифрових джерел, зазначаючи у назві їх належність до мережі Інтернет. Тут необхідно зробити уточнення стосовно цього терміну. На нашу думку, він не завжди правильно визначає належність до джерела. Джерело, яке розміщується для віддаленого доступу до нього, може бути розміщено для обмеженого доступу в іншій мережі, наприклад, якоїсь установи – виключно для доступу до нього тільки співробітників цієї установи. Структура, зміст та технології, що використовуються для його зміни, надання до нього доступу та відтворення його інформації

залишаться незмінними, однак часто його продовжують називати Інтернет-джерелом. Тобто слово “Інтернет” нині не лише вказує на місце розташування джерела – воно визначає ті технології, за допомогою яких створюється ці джерела, надається доступ до них та відбувається відтворення інформації. Ми вважаємо, що це є важливою особливістю таких електронно-цифрових джерел, як веб-сайти, листування за допомогою електронної пошти, електронних щоденників тощо.

Крім питання про наявність в таких джерелах значущої інформації, не менш важливим є підтвердження, що ця інформація є документною. Які саме інформаційні об’єкти можна визначити як документи. Згадаємо, що такі джерела як веб-сайти та електронні щоденники мають складну структуру, роботу з якою забезпечує технологія гіпертекстових посилань. Вона дозволяє швидко виконувати перехід між семантично зв’язаними частинами джерела шляхом вибору спеціальних елементів, що додаються у відповідні місця. Ці елементи можуть бути текстовими або графічними.

Найбільш складна справа з визначенням інформаційних об’єктів, що можуть бути визначені, як документи в електронній формі, коли вони створюються з використанням баз даних. Базы даних можуть використовуватися окремо, а також у складі веб-джерел. Спеціалісти та науковці зазвичай пропонують називати такі джерела “електронними інформаційними ресурсами”, виокремлюючи серед них веб-сайти та бази даних. Хоча все частіше веб-сайти створюються з використанням баз даних.

Базы даних широко використовуються для створення електронних форм традиційних видів документів: журналів реєстрації, реєстрів, кадастрів, каталогів, картотек тощо. Так, Закон України “Про Національну програму інформатизації” визначає “інформаційний ресурс” як “сукупність документів у інформаційних системах (бібліотеках, архівах, банках даних тощо)”¹¹. Тобто з цього випливає, що один інформаційний ресурс в електронній формі (електронний інформаційний ресурс), як окремий випадок, може бути визначений документом. Тому, якщо документи в електронній формі є електронним відповідником традиційних документів, то зазвичай не виникає труднощів у їх визначенні як документів.

Найбільш недослідженими на сьогодні залишаються питання, що стосуються статусу Інтернет-джерел. Навіть якщо такі джерела можна вважати документами, слід визначити, які з цих документів є об’єктом дослідження документознавства, а які слід віднести до бібліотекознавства. Якщо все ж Інтернет-джерела становлять об’єкт дослідження документознавства, а дослідження документознавців різних країн останнього часу свідчать, що такі інформаційні об’єкти все частіше стають об’єктами дослідження документознавців, які визнають їх документа-

ми, залишається невирішеним не менш складне питання: “Чи є серед таких документів такі, що можуть бути віднесені до Національного архівного фонду?”, – “підлягають зберіганню з огляду на значущість для особи, суспільства чи держави або цінність для власника також як об’єкт рухомого майна”¹². Незважаючи на те, що у різних країнах світу національними архівами розпочато архівне зберігання веб-сайтів, питання залишається і досі відкритим. В Україні архівне зберігання веб-сайтів ведеться Центральним державним електронним архівом України у межах ініціативного документування у формі архівних колекцій веб-сайтів¹³. Подібне зберігання веб-сайтів активно ведеться бібліотеками¹⁴. На нашу думку, для остаточного вирішення цього питання слід визначитися з двома питаннями. Які з електронних інформаційних ресурсів є документами, що є об’єктами дослідження документознавства та архівознавства? Які з цих документів, що є електронними інформаційними ресурсами, можуть бути віднесені до Національного архівного фонду?¹⁵ Вважаємо, що наблизитися до вирішення другого питання можна за допомогою узагальнюючих наукових досліджень із зазначенням експертизи цінності подібних документів.

Дослідження щодо вирішення питання експертизи цінності електронних інформаційних ресурсів уже розпочато¹⁶. В Україні такі дослідження присвячені експертизі цінності веб-сайтів¹⁷. Вочевидь, що це питання щільно пов’язано з дублюванням документної інформації – частково як у самих електронних інформаційних ресурсах, так і в документах з іншими носіями інформації. Тобто відповідь на це питання незабаром може бути знайдено. Якщо ресурс дублює інформацію, що задокументована у традиційних документах, то його не варто розглядати як інформаційний об’єкт, що може бути внесений до НАФ. Що стосується віднесення такого ресурсу до НАФ, то, на нашу думку, з цим можна погодитися. Однак слід зауважити: електронний інформаційний ресурс, що містить задокументовану інформацію, яка зберігається на паперових носіях, зазвичай створюється як ефективний інструмент для використання цієї інформації. Тому без додаткових досліджень щодо можливості використання цих властивостей електронних інформаційних ресурсів в архівній практиці, наприклад, як довідкового апарату для здійснення ефективного пошуку документної інформації, неможливо нині дати остаточну відповідь стосовно їх подальшого зберігання у державних архівах. Цікавою щодо цього є методика “оцінювання Інтернет-сторінок”, запропонована групою вчених із Вінницького національного технічного університету, для “очищення від інформаційного шуму, а також ... видалення [із ресурсу – *О. М.*] веб-сторінок з даними, що дублюються”¹⁸.

Інтернет-джерела складаються з множини файлів, які часто називають “Інтернет-сторінками” або “веб-сторінками”¹⁹. Крім того, такі

сторінки не є статичними інформаційними об'єктами, а формуються динамічно за допомогою Інтернет-технологій. Інформація для створення цих сторінок зберігається у базі даних, а для створення сторінок використовуються попередньо визначені електронні форми. Це дозволяє створювати різні електронні форми для підготовки різних сторінок веб-сайтів, частина інформації яких здебільшого повторюється. Тобто джерелом інформації тут є база даних, а веб-сторінки є частиною технології відтворення інформації з цього джерела. У зв'язку з цим можна запропонувати наступний підхід, що дозволить визначити веб-сайт як документ в електронній формі: зафіксувати на носіїві на певний момент часу інформаційний об'єкт, котрий буде складатися з усіх його сторінок, які можна на той момент відтворити. Це дозволить отримати спрощену структуру веб-сайту, що буде містити всю інформацію джерела. Можливо, інформація у такому документі частково буде повторюватися, що не відповідає практиці діловодства. Однак (це можна вважати особливістю отриманих документів в електронній формі) дозволить у подальшому опрацьовувати веб-сайти як документи, незалежно від технологій генерації веб-сторінок із бази даних. Зважаючи на те, що подібні технології побудовані на основі різних систем керування базами даних, більшість з яких є комерційними, можливість позбавлення підтримки працездатності цих технологій дозволить заощадити значні фінансові та матеріальні ресурси для забезпечення їх відтворення у часі.

Що стосується не веб-орієнтованих технологій створення документів за допомогою баз даних та систем керування ними, то питання, який саме інформаційний об'єкт можна створити для спрощення подальшого його опрацювання, залишається відкритим²⁰.

Продовжуючи тему динамічності електронно-цифрових джерел, можна зазначити, що це питання залишається вже тривалий час одним із найбільш обговорюваних фахівцями з різних галузей знань (документознавство, архівознавство, бібліотекознавство, книгознавство тощо), об'єктом дослідження яких є документ. Якщо інформація у такому джерелі не зафіксована будь-якими засобами, що забезпечують її цілісність, наприклад, електронний (цифровий) підпис, дізнатися про будь-які зміни інформації у такому джерелі (зміну (редагування) інформації, її видалення або додавання нової) або самого джерела, наприклад, переміщення інформації в інше місце ресурсу, без додаткових засобів, що фіксують такі події, не можливо. На нашу думку, найбільш прийнятною є пропозиція фіксувати у певний момент часу стан таких джерел та у подальшому зберігати масив документів в електронній формі, що належать до одного електронного інформаційного ресурсу.

¹ Електронний архів [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.archives.gov.ua/Electronic/E_A.php – Назва з екрана.

² *Косяк І. В.* Система цифрового неруйнівного відтворення інформації з раритетних носіїв / І. В. Косяк // Реєстрація, зберігання і обробка даних. – 2007. – № 3. – Т. 9. – С. 43–60.

³ *Сорокопуд В.* Киевский звук “еврейских фоноваликов” [Електронний ресурс] / Виктория Сорокопуд // Зеркало недели. Украина. – № 8. – 2 марта 2007 года. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/SOCIETY/kievskiy_zvuk_evreyskih_fonovalikov.html – Назва з екрана.

⁴ Колекція документів Оперативного штабу рейхсляйтера Розенберга [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://err.tsdavo.gov.ua/> – Назва з екрана; Документальні виставки on-line [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://tsdkffa.archives.gov.ua/Exhibitions/> – Назва з екрана.

⁵ *Олимтеева Е.* Проблемы электронных публикаций исторических источников // Архивы России и Польши: история, проблемы и перспективы развития: сб. науч. тр. / Л. Мазур и Я. Лосовски. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2013. – С. 265.

⁶ Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 № 851-IV // Офіц. вісн. України. – К., 2003. – № 25. – Ст. 1174.

⁷ Там само.

⁸ *Горбенко О. Я.* Интернет у сучасних наукових комунікаціях [Електронний ресурс] / О. Я. Горбенко // Соціологічні дослідження : зб.наук. праць Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля. – Луганськ, 2008. – № 7. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Soc_dos/2008_7/gorbunko.pdf. – Назва з екрана.

⁹ *Купрунець Т.* До питання забезпечення збереження архівних колекцій веб-сайтів // Архівознавчі та джерелознавчі галузі знань: проблеми взаємодії на сучасному етапі: матеріали наук. конф. з міжнародною участю 14 берез. 2013 р., м Київ / Держ. архів. служба України, УНДІАСД, ЦДАМЛМ України, Кафедра архівознавства та спец. галузей іст. науки іст. ф-ту Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – С. 99–102.

¹⁰ *Сидоренко О. В.* Источниковедение отечественной истории: Учебное пособие / О. В. Сидоренко // Дальневосточный гос. ун-т. Тихоокеанский ин-т дистанционного образования и технологий. – ТИДОТ ДВГУ : Владивосток, 2005. – С. 3. – Рукопись. – Режим доступу: <http://window.edu.ru/resource/021/41021>. – Загл. с екрана.

¹¹ Про Національну програму інформатизації : Закон України від 04.02.1998 № 74/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – К., 1998 – № 27. – Ст. 181.

¹² Про Національний архівний фонд та архівні установи : Закон України від 24.12.1993 № 3815-XII // Відомості Верховної Ради України. – К., 1994. – № 15. – Ст. 87.

¹³ Фонди Центрального державного електронного архіву України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsdea.archive.gov.ua/ua/index.php?page=fund>. – Назва з екрана; Інструкція з обліку та описування архівних копій веб-сайтів [Електронний ресурс] / Укрдержархів, ЦДЕА України ; уклад.: Жук Л. В., Загородній О. В., Сковронський В. В. – 14 с. – Рукопис. – Режим доступу: <http://tsdea.archive.gov.ua/ua/advisory/work/pdf/AKVS.pdf>. – Назва з екрана.

¹⁴ Електронні інформаційні ресурси бібліотек у піднесенні інтелектуального і духовного потенціалу українського суспільства / О. С. Онищенко, Л. А. Дубровіна, В. М. Горовий та ін. ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2011. – 248 с.; Самохіна Н. Ф. Архівування інформаційних ресурсів у системі формування електронної бібліотеки / Наталія Самохіна // Бібліотечний вісник. – 2012. – № 5. – С. 27–31.

¹⁵ Віднесення електронних інформаційних ресурсів до Національного архівного фонду. Аналітичний огляд / Укрдержархів, УНДІАСД ; уклад.: Ковтанюк Т. М., Христова Н. М. – 34 с. – Рукопис.

¹⁶ *Іствуд Т.* Експертиза цінності електронних документів / Терри Іствуд // Архіви України. – 2002. – № 1/3. – С. 232–236.

¹⁷ Критерії відбору веб-ресурсів як складової НАФ і джерела комплектування Центрального державного електронного архіву України : Метод. Рекомендації / Держкомархів України, УНДІАСД, ЦДЕА України ; уклад.: С. Г. Кулешов (керівник теми), П. М. Марченко. – К., 2009. – 13 с.

¹⁸ *Дубовой В. М., Краковецький О. Ю., Глонь О. В.* Метод оцінки подібності веб-сторінок / В. М. Дубовой, О. Ю. Краковецький, О. В. Глонь // Оптико-електронні інформаційно-енергетичні технології МОН України, Вінницький нац. тех. ун-т. – Вінниця, 2008. – № 2. – С. 63–67.

¹⁹ *Стрішенець Н. В.* Класифікація в електронному середовищі / Надія Стрішенець //Бібліотечний вісник. 2010. – № 5. – С. 35.

²⁰ *Меленець А. В.* Обрання типу сховища для зберігання документів страхового фонду в електронному вигляді /А. В. Меленець // Системи обробки інформації: зб. наук. праць Харківського ун-ту Повітряних Сил ім. І. Кожедуба. – Харків, 2010. – № 6. – С. 199-203; Садовська І. Б. Документування як основна складова інформаційних ресурсів в управлінському обліку [Електронний ресурс] / Садовська І. Б. // Економічний форум. – 2011. – № 2. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ekfor/2011_2/68.pdf. – Назва з екрана.

Проанализированы особенности формирования новых форм источников в условиях внедрения информационных технологий.

Ключевые слова: электронный документ; архивное дело; информационные технологии; источники; веб-сайт; Интернет.